צמחי הבר המיובשים באלבומי מזכרת כמייצגי ארץ הקודש

עמי זהבי zehavim@netvision.net.il

_____

תקציר: בסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה העשרים היוו אלבומים עם פרחים מיובשים חלק חשוב ממגוון המזכרות שהוצעו לתיירים, לצליינים ולעולי הרגל שהגיעו לארץ הקודש. רוב אלבומי המזכרות מתאפיינים ב"סידור פרחים" יפה אשר מורכב מעלים ועלי כותרת של פרחים שונים. באלבומים אלה מודגש מקום גידולם של הפרחים, אך כמובן אין התייחסות לזהותם של הצמחים. אולם בין יצרני האלבומים שהתמחו בהדבקת פרחים מיובשים בולטים כמה אנשים, שבאלבומים שלהם הדגש הוא על **ה**צמחים, בעיקר אלה המוזכרים בכתבי הקודש: התנ"ך והברית החדשה. באלבומים אלה כל דף מוקדש לצמח אחד, בצירוף שמו המדעי והאנגלי וציטוט הקושר אותו לעבר.

==========

מבוא

פרחים מיובשים שימשו כמזכרות מקובלות מארץ הקודש כבר מאמצע המאה ה-19 ועד אמצע המאה ה-20. הם הודבקו בכרטיסי ברכה, בספרונים ובתכשיטים, אשר נמכרו בארץ לעולי הרגל ואף שווקו מעבר לים. המזכרות הפשוטות ביותר היו ברכות לחגים: הוכנו כרטיסי ברכה, בפרט לחג המולד, שכללו פרח מיובש, ברכה, פסוקים או שיר, לעיתים עם תצלום של אחד המקומות הקדושים.

ואכן, הפרחים שימשו אחד המַיצגים הויזואליים והצבעוניים של ארץ הקודש. התיירים הנוצרים ראו תמיד את הקשר בין טבע הארץ לבין הכתוב בברית הישנה והחדשה. לפי כתבי השליחים, ישוע, כמו נביאי ישראל, נהג להסביר ולתבל את דבריו במשלים הלקוחים מעולם הטבע והעולם החקלאי, המוכרים להמון ההולך אחריו. לכן עולי הרגל מצאו בצמחייה של ארץ-ישראל את הקשר לעבר הרחוק ולימי ההוד של משיחם, כמתואר בכתבי הקודש. המשל החוזר שוב ושוב הוא ציטוט מהבשורה ע"פ מתי (ו' 28): *"וכי למה אתם דואגים ללבושכם? [...] ראו את הכלניות [=Lilies of the field] **[1]**, שאינן טורחות ואינן טוות, ואני אומר לכם כי גם שלמה בכל תפארתו לא היה לבוש יפה מהן. אם ככה מלביש אלהים את חציר השדה אשר היום ישנו ומחר ישלך לתוך התנור, על אחת כמה וכמה אתכם, קטני*

אמונה! לכן אל תדאגו לאמר: מה נאכל? ומה נלבש? והרי אביכם שבשמים יודע שצריכים אתם לכל אלה."

תמונה 1 (מימין) – כריכת אלבום פרחים מיובשים מ-1876 עם הפסוק מדברי השליח מתי אודות: Lily of the Field
Consider the lilies of the field how they grow, they toil not &c. Yet I say unto you That even Solomon in all his glory was not arrayed like one of these
תמונה 2 (במרכז) – דף מתוך אלבום פרחים מיובשים אשר מתייחס לאתר קדוש לצליינים (סאבס הקדוש, מר סבא) ולא לצמח מסוים
תמונה 3 (משמאל) – כריכת אלבום פרחים מיובשים עשוי עץ זית, מעוטר ב'צלב ירושלים', כפי שהיה מקובל בחנויות המזכרות לתיירים בסוף המאה ה-19
להגדלה – לחצו על התמונות

ה"מהדרין" לא הסתפקו בכרטיסי ברכה ורכשו אלבום, בדרך כלל בכריכת עץ זית, ובו דפים עם פרחים מיובשים. במהלך עשרות שנים, עד שנות החמישים הראשונות של המאה העשרים, הוכנו ונמכרו ספרונים כאלה, שבהם תמונות המורכבות מעלי כותרת, עלים ואף פרחים שלמים מצמחי ארץ ישראל (צמחי בר ותרבות) (הכהן, 1978). ספר הפרחים המיובשים המוקדם ביותר המוכר לי הוא משנת 1874 (מעטים מהם מציינים את שנת הכנתם). ללא ספק נוצרו במהלך השנים אלפי ספרונים כאלה. בדרך כלל בכל דף פרחים נכתב, בשפות שונות, מאילו מקומות המוכרים לעולי הרגל נאספו הצמחים שהודבקו באותו דף – רק לכאורה, כמובן; לא היה כל קשר בין הכתוב למקום איסופם של הפרחים; חלק מהפרחים בכלל היו צמחי תרבות.

רוב האלבומים, בפרט הראשונים שבהם, נוצרו לקהל הצליינים הנוצרים, אבל חלק מהם נועד גם לעולי הרגל היהודים; באלה האחרונים דף השער נכתב גם בעברית והספר נפתח לקריאה מימין.

בכל האלבומים הללו הדגש היה על ההיבט האסתטי. ככל שהאלבום היה מושך יותר את העין, כך הייתה המזכרת מארץ הקודש מלהיבה יותר. אלה הם ספרוני הפרחים הידועים והמוכרים בשוקי העתיקות ובספריות (תמונות 3,2) (זהבי, 2014).

תיאור יפה של הכנת האלבומים נמצא בספר 'בת ירושלים הקטנה', שבו מספרת המחברת מרים הרי מזכרונותיה בירושלים, בערך ב- 1885 (הרי, 1975).
מאמר זה מבוסס על 22 אלבומים באוסף שלי ועוד כמה עשרות שנבחנו באינטרנט.

צמחי ארץ-הקודש למיניהם

במקביל להכנת הספרים הללו, פעלו בארץ במשך כעשרים שנה**,** ככל הידוע לי בין 1886 ל- 1906, כמה אנשים ומוסדות, אשר בספרי הפרחים שלהם (כולם באנגלית) הדגש לא היה על המקומות הקדושים ואף לא על "ציור" של זר פרחים אשר מזכיר אותם. הספרים שלהם התמקדו **בצמחים עצמם**, כמזכירים את תורתו ואת משליו של המשיח. אלה כמובן הופנו רק לקהל הנוצרי. הם אמנם אינם מרשימים בהיבט האסתטי-אמנותי, ובד"כ כרוכים בקרטון ולא בעץ זית, אבל הם מעניינים הרבה יותר.
בספרונים אלה כל זוג עמודים הוקדש לאחד הצמחים המוזכרים בברית החדשה או בתנ"ך. הצמח השלם המיובש (או חלקים עיקריים ממנו) הודבקו בעמוד האחד, ובעמוד שנגדו תיאור הצמח, שמו המדעי והאנגלי, בית גידולו, והמובאה התואמת מכתבי הקודש הנוצריים, או גם דברי שירה.
את רובם המכריע של הספרונים הללו ייצרו הכומר האמריקני Rev. H.B. Greene והאנגלי תושב ירושלים (Forest) S.P Bordnikoff.

תמונה 4. צילומי כריכות קרטון של אלבומים שבהם הדגש הוא על צמחים מסוימים.
להגדלה – לחצו על התמונות

Harvey B. Greene השלים את לימודי הקודש ב-1891 ושירת ככומר בארצות הברית. הוא ערך שלושה מסעות לארץ ישראל, שבהם אסף מהצמחייה המקומית, ולאחר הייבוש

שלח אותם לארצות הברית, שם הדביק אותם בספרונים ושיווק אותם. גרין הוציא לאור, ככל הנראה, מאות ואולי אלפים של ספרונים מצמחי הארץ. כל אחד מהספרונים הללו כולל בתחילתו דברי המלצה של הקונסול האמריקני בירושלים, Selah Merrill, המאשרים שהוא אסף את הצמחים בארץ הקודש, וכן הקדמה מאת הכומר Smith Baker. רוב הצמחים שבחר מוזכרים בתנ"ך או בדברי ישוע, ואחרים הם פרחים מושכי עין שאין להם אזכור מפורש או מרומז. הספרונים שלו, החל מ-1886 ועד 1905, יצאו ברמות גרפיקה ואיכות שונות. ספרים אחדים כללו שישה פרחים בלבד, ובאחרים היו מעל 15 פרחים. חלק מהם כוללים גם תצלומים ותיאור האיסוף, ולעיתים אף מבוא אודות עולם הצומח של ארץ הקודש.

באחת המהדורות מתאר גרין איך נאספו הפרחים: *"באיסוף ובייבוש הפרחים עזרו לי ברצון הרבה ערבים מקומיים, ומורה דרך נאמן ביותר, שאתו הגעתי בבטחה לכל חלקי הארץ. חיפשנו את הפרחים במקום שהיו בשפע רב; לעתים ברגל, לעתים במסעות ארוכים על סוסים או גמלים, ולעיתים שהינו שבועות שלמים באתרים המוצלחים. כך, במהלך שלוש עונות אביב זכיתי להסתובב בארץ הקודש לארכה ולרחבה ולקטוף מהמבחר של מִנחת הצומח שלה, הפרחים העדינים הללו; מגוון הפרחים היקרים ביותר על פני האדמה. יקרים לא בגלל שהם מושלמים, לא בגלל צבעיהם הבוהקים, לא בגלל שהם מתוקים יותר אלא מפני שאדוננו ישוע המשיח, כאשר שהה על פני הארץ, ראה ואהב פרחים אלה, והשתמש בהם כדי להדגים את אמיתותיו הנצחיות. פרחים אלה מספרים עליו יותר מכל דבר אחר. קח אותם לפינה שקטה והאזן לדברם. שפתם היא קולו של האל בנפש האדם. הברית הישנה מתארת את ישראל כ"ארץ זבת חלב ודבש", שפירושו ארץ עשירה בשדות מרעה ובשפע פרחים. ודומה שכך הייתה פלסטינה מאז ומעולם. עדרי הצאן פזורים על פני אלף גבעות, ובאביב הפרחים בולטים בצבעיהם בנוף. הכרכום הצנוע, "חבצלת השרון"* (כנראה **כרכום חורפי**, לפי עונת הפריחה המתוארת), *אשר פורח בשלהי דצמבר ובראשית ינואר, הוא החלוץ לפני צבא בן מיליונים לאין-ספור, אשר במשך חמישה חודשים צועדים בתהלוכת פרחים מדהימה בארץ, ובכך מקלים על עבודתו של איש הצמחים לברור פרטים נדירים ויפים במיוחד."*

בספרון המוקדם ביותר מסוג זה שפגשתי, מ-1886, גרין מציג טבלה (טבלה 1) , שבה הוא מפרט את משמעותם הסמלית של הצמחים החשובים ואת מקום אזכורם בכתבי הקודש. (הוספתי לטבלה את שם הצמח בעברית):

טבלה 1. "שפת פרחי התנ"ך": הצמחים החשובים, לפי גרין (1886). רובם לא הופיעו באלבומים.

Language of Bible Flowers

Olive תהילים ג'	זית	signifies Peace	Ps. iii 8	
Palm ויקרא כ"ג	תמר	Victory	Lev. xxiii 40	
Hyssop מלכים א' ד'	אזוב	Cleanliness	i Kings iv 33	
Pomegranate השירים ד	רימון	Elegance	Cant. iv 3	שיר'
Cedar תהילים כ"ט	ארז	Incorruptible	Ps. xxix 4,5	
Sycamore לוקס	שקמה	Curiosity	Luke xix 2-4	9
Flax משלי ל"א	פשתה	Industry	Prov. xxxi 13	
Fig מתי	תאנה	Prolific	Matt. xxi 19-21	21
Rose השירים ב	ורד	Love	Cant. ii 1	שיר'

Lily	שושן	Purity of heart	Matt. vi 28
מתי 6			
Almond	שקד	Thoughtlessness	Eccl. xii 5
קהלת י"ב			
Corn or Wheat	דגן	Riches	John vii 24
יוחנן 7			
Bay tree	ער (דפנה)	Glory	Ps. xxxvii 35-36
תהילים ל"ז			

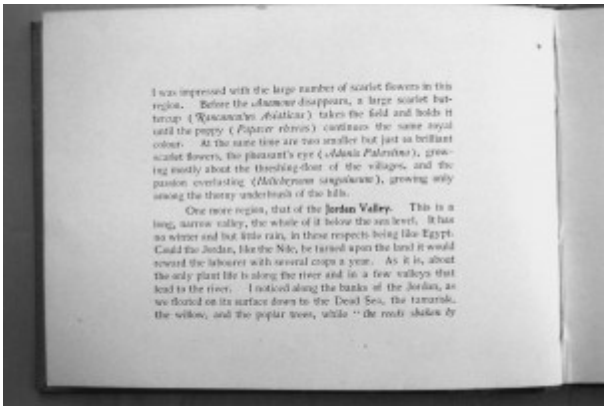
מפתיע, שבספרון זה ובעוד אחד ללא ציון שנה, שניהם כנראה המוקדמים ביותר שהכין גרין (מבין האלבומים המוכרים לי; לפחות אחד מהם, או שניהם מ-1886), בולט היעדרן של הכלניות, אשר כמעט בכל הספרונים האחרים הן מופיעות ראשונות. יתכן שגרין הגיע ארצה לסיורו הראשון רק בחודש מרץ לאחר שהן סיימו לפרוח. הטבלה המצורפת לאלבום ראשוני זה מייצגת צמחים "תנכיים" מוכרים, רובם אינם מיוצגים ואינם מודבקים באלבום עצמו. תכונתו של ה-Lily בטבלה היא "טוהר הלב", ויתכן מאד שגרין אכן התייחס כאן לשושן הצחור, כמקובל. רק באלבומים המאוחרים יותר הוא מתיחס אל הכלנית בתור Lily of the field. אני גם לא פוסל את האפשרות שמבחינתו, ה-Lily ו- Lily-of-the-field הם שני צמחים שונים.

שני ספרונים ראשוניים אלה של גרין קטנים וצנועים מאד במידותיהם ובהופעתם (גודלם 8X15 ס"מ, כרוכים בנייר, לעומת האחרים שגודלם לפחות 12X15 ס"מ וכרוכים בקרטון). הם חסרי דף שער ובד"כ אף חסרי הֶקשר בין הפרחים לטקסט המלווה אותם. כמה צמחים עדיין אינם מוגדרים בשמם המדעי: "One of the Umbeliferae", "Flowering brush". ועוד תכונה אופיינית לספרונים הראשוניים הללו – גרין כתב ליד כל צמח את "מקום גידולו", שהוא תמיד מקום קדוש המוכר לקוראים, כפי שהיה מקובל באותם ספרוני המזכרות, שבהם לא הייתה התייחסות לצמחים עצמם. לנו כמובן ברור, שזה נכתב למטרות שיווק, רק כדי לאזכר את האתרים החשובים הללו. למשל, לגבי הרקפת מצוין "גדלה בסביבות בית

לחם". ליד שמות הצמחים באלבומים הראשוניים הללו מצוטטים מראי מקומות בכתבי הקודש, שאינם ספציפיים לצמח כלשהו. למשל ליד ה**רכפה** ה**לבנה** כתוב "גדלה על מגדלי שמירה" ומראה המקום הוא לשיר השירים "כי הנה הסתו עבר, הגשם חלף הלך לו, הניצנים נראו בארץ".

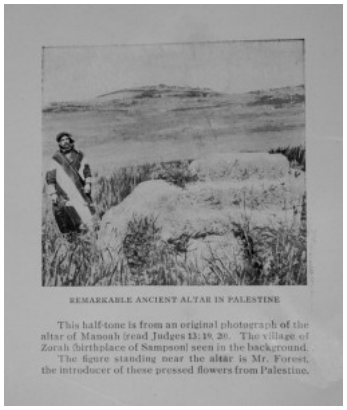
בכל הספרונים האחרים, המאוחרים יותר, של גרין ושל האחרים, מקום האיסוף כבר אינו מוזכר. ייתכן שהספרונים משנת 1886 היו גישוש ראשוני של גרין להכין מוצר "תעשייתי" לשיווק מוצר שלא מחייב השקעת עבודה מקצועית-אמנותית בסידור הפרחים לתמונה מרהיבה, כפי שהיה מקובל אז. נראה שההצלחה בשיווק האירה לו פנים, שכן הוא הגיע ארצה עוד פעמיים נוספות למבצעי קטיף, והאלבומים הבאים שיצר היו מהודרים יותר, עם טקסט נלווה מעניין ומפורט ועיצוב מרהיב עין. מן הסתם ההבדלים ברמת ההשקעה באלבומים התבטאו גם במחירם.
באחדים גרין הגדיל לעשות, וכלל בהם גם מבוא מפורט על הפלורה של הארץ. בין השאר פירט גם את חלוקת הפריחה של הפרחים האדומים לאורך החורף והאביב לפי הסדר : הכלנית – הנורית – הפרג, וביניהם הדמומיות הקטנות. כבר אז הושם לב לחלוקה העונתית המעניינת הזאת, שעליה נכתב רבות בהמשך התפתחות מחקר הפריחה בארץ (שמידע, 1981 ומקורות נוספים).

באותן שנים לערך, במקביל לכומר גרין, עשה בארץ עבודה דומה איש דת אחר, חבר בקהילת ימק"א YMCA, ושמו Smuan Petrus Bordnikoff, אשר שינה את שם משפחתו ל-Forest. לא מצאתי חומר על תולדותיו של בורדניקוף זה, אבל ודאי שהיה שיתוף פעולה רב בין שני היזמים. הצמחים שהם אספו היו דומים והכומר גרין הוא אחד מנותני ההמלצות לספריו של בורדניקוף. הכיתובים הצמודים לפרחים דומים מאד וכך גם התצלומים המתארים את מלאכת הייבוש ומצויים בספרונים. על-פי דפי השער של הספרים, כולם הודפסו ונכרכו בהוצאת מחבריהם, והופצו בארצות הברית.

I was impressed with the large number of scarlet flowers in this region. Before the *Anemone* disappears, a large scarlet buttercup (*Ranunculus Asiaticus*) takes the field and holds it until the poppy (*Papaver rhœas*) continues the same royal color. At the same time are two smaller but just as brilliant scarlet flowers, the pheasant's eye (*Adonis Palestina*), growing mostly about the threshing-floor of the villages, and the passion everlasting (*Helichrysum sanguineum*), growing only among the thorny underbrush of the hills.

One more region, that of the **Jordan Valley**. This is a long, narrow valley, the whole of it below the sea level. It has no winter and but little rain, in these respects being like Egypt. Could the Jordan, like the Nile, be turned upon the land it would reward the laborer with several crops a year. As it is, about the only plant life is along the river and in a few valleys that lead to the river. I noticed along the banks of the Jordan, as we floated on its surface down to the Dead Sea, the tamarisk, the willow, and the poplar trees, while "the reeds shaken by

REMARKABLE ANCIENT ALTAR IN PALESTINE

This half-tone is from an original photograph of the altar of Manoah (read Judges 13:19, 20. The village of Zorah (birthplace of Sampson) seen in the background. The figure standing near the altar is Mr. Forest, the introducer of these pressed flowers from Palestine.

תמונה 5א (מימין). תיאור רצף הפרחים האדומים באחד האלבומים של גרין
תמונה 5ב (משמאל) בורדניקוף-פורסט מצולם ליד קבר מנוח אבי שמשון. ברקע – תל צרעה
להגדלה – לחצו על התמונות

בספרונים שהוציא גרין לא מצאתי תיאור מילולי של עבודת הייבוש עצמה, אבל הצילומים שלו מאיירים היטב את התיאור המפורט אשר מופיע בחלק מספריו של בורדניקוף: "*איסוף הפרחים דרש עבודה רבה והרבה תשומת לב, אבל בעבורי זו הייתה עבודה מתוך אהבה, כי בטוח הייתי שנוצרים רבים יעריכו אותם מאד בארצות רחוקות. כשלושים עד ארבעים פלחים עזרו לי בעבודה. כל הפרחים נקטפו בחודשי החורף ובתחילת האביב, ובאקלים ההפכפך הם קמלים כל-כך-מהר שדרושה זריזות רבה בכבישה ובייבוש. כאשר הבחנתי בפרחים הרכים כמֵשים, נזכרתי בדברי ישעיהו* "יָבֵשׁ חָצִיר נָבֵל צִיץ, כִּי רוּחַ ה' נָשְׁבָה בּוֹ" (ישע' מ' 7). *במהלך העבודה, המכבשים היו צריכים להיות לידינו כל העת, ובכדי לשמר ככל האפשר את הצבעים הטבעיים היה הכרח להחליף את הניירות הסופגים בכל יום במשך שניים עד שלושה שבועות. זה, כמובן, חייב ייבוש הניירות בשמש, עניין בעייתי כאשר נושבת רוח חזקה, השכיחה בפלסטינה. כאשר ייבוש הפרחים הושלם הם נארזו בתיבות מתכת, הועברו על גבי גמלים ליפו ונשלחו ליעדם.*"

ובורדניקוף-פורסט מסיים את ההקדמה בחרוז

In Those Holy Fields each year
We teach our lesson still:
That ye must in the Father trust,
And learn to do His Will.

Sincerely,

S. P. FOREST

בדף ברכה לחג המולד שכלל פרח מיובש, מתאר בורדניקוף מעט מהמשמעות המעשית של איסופי פרחים וייבושם: "*עובד יומי בפלסטינה נקרא פלאח ושכרו 5 עד 7 סנט ליום. יום עבודה אינו 8 שעות אלא מזריחת השמש עד שקיעתה. הם מסתפקים בכיסוי אריג, ונעליים אינם צריכים. אילו עבודה כזו הייתה צריכה להיעשות בארצות הברית, שכרו של פועל כידוע הוא דולר אחד ביום...*" שלבי העבודה מתוארים בתמונות 9,8,7,6.

תמונה 6 (ראשונה מימין) – איסוף הפרחים
תמונה 7 (שנייה מימין) – ייבוש הפרחים בשדה
תמונה 8 (שלישית מימין) – החלפת הנייר הסופג
תמונה 9 (משמאל) – הובלת הפרחים המיובשים מהשדה אל הנמל
להגדלה – לחצו על התמונות

אחד מנותני התוקף לספריו של בורדניקוף הוא הכומר Arthur Hastings Kelk, מנהיגה הדתי של "האגודה האנגלית להפצת הנצרות בקרב היהודים". הכומר התגורר בירושלים (תחילה בעיר העתיקה ומאוחר יותר בבית האגודה, ברחוב הנביאים 25) בשנים 1879 עד 1901. גם הוא עצמו הוציא ספרי פרחים מיובשים באותו סגנון, ואלה הודפסו במשרדי האגודה בירושלים. העבודה הרבה הכרוכה בכך נעשתה בשיתוף בני נוער יהודים שהעסיקה האגודה המיסיונרית, ובמבוא לספרוני הפרחים הוא כותב בין השאר: "*ובפעולתי בירושלים הַעיר, עִם העַם העתיק של האלוהים, כדי להביא אל ליבם את דבריו של אדוננו ישוע, אני יודע שאוסיף להנאתם של אלה שבידם קובץ פרחים קטן זה, כאשר אומר להם שהפרחים נאספו ויובשו בידי נוצרי-עברי, וכי הספר עצמו הודפס בידי נוצרים-עברים במקום שבו אנו מנסים לספק תעסוקה לצעירים שהמירו את דתם לנצרות*".
נראה שהיה שיתוף פעולה הדוק גם בין Kelk לבין שני האספנים האחרים, שכן מיני הפרחים וההסברים המלווים חלק מהפרחים בספרים שלו ובספרים של בורדניקוף דומים מאד.

עוד יוצר של אלבומי פרחים מיובשים בסגנון זה היה Antoine Thomas Gelat, שהיה מתורגמן ו'דרגומן' (מורה דרך) בקונסוליה האמריקאית במשך שנים רבות, והכיר היטב את רצונותיהם של התיירים בירושלים. משלו פגשתי אלבום אחד בלבד, גם הוא מוקדם, מ-1888.

הזכרנו לעיל את ה**כלנית** ומשל האמונה באֵל; כמוה גם **העדשה**, שמזכירה את נזיד העדשים שבישל יעקב לעשיו (בראׁ כ"ה 34); ה**בקיה** (**בקיית הכלאיים** המזכירה את המזון הצמחוני שביקשו דניאל וחבריו בהיכל המלך נבוכדנצאר (דניאל א' 12); **החרדל** **הלבן** מדימוי האמונה באל שגודלה כגודל גרגר החרדל, כפי שדרש השליח מתי (י"ג 31); **השֶׁבֶת הריחני** ממשל הכוהנים הצבועים אשר מקפידים על כל תג בהפרשת מעשרות מיבול הכפריים העניים, ומתעלמים מהמצוות החשובות שבתורה – המשפט, החסד והאמונה (מתי כ"ג 23); **הזון האשון** אשר מתערב בחיטה לבלי הפרד, ומייצג את האנשים שאינם מקיימים את מצוות האל (מתי י"ג 25) ועוד מינים אחדים, בסך הכל כ-18 מינים שכיחים באלבומים אלה (טבלה 2) ועוד כמה מינים שהופעתם נדירה.

מפתיע ומוזר ש**הרכפה הלבנה** מוצגת בספרונים של בורדניקוב (ואצל גרין בסימן שאלה) בתור האזוב המטהר "היוצא בקיר" – Hyssop. הרכפה אינה מוזכרת כלל כצמח רפואה אצל באלדנשפרגר [2] (Crowfoot & Baldensperger 1932), ואני נוטה להניח שלא היה בסיס לזיהוי הזה במנהגי תושבי הארץ וירושלים, אלא שזה זיהוי תיאורטי לפי הפרחים הלבנים ושכיחותו באזור ירושלים. אם אמנם זהו האזוב, כותב גרין, הרי שבעת שהיה המשיח על הצלב הספיגו צמחים אלה בחומץ והגישו אל פיו לפני מותו (יוחנן י"ט 29).

טבלה 2. המינים השכיחים בספרונים של גרין, בורדניקוף-פורסט, וקלק:

השם העברי	השם המדעי הרשום	השם "העממי" באנגלית	מראה המקום המוצמד לצמח
בקיית כלאיים	*Vicia hybrida*	bean	שמואל ב י"ז 28
גומא הפפירוס	*Cyperus papyrus*	Papyrus	יוחנן 2 , 12
גרגרנית ירושלים	*Trigonella Hierosolymitana*	Judean clover, pulse, Golden Pea	דניאל א' 12
דם המכבים האדום	*Helichrysum sanguineum*	Passion everlasting	
דמומית קטנת פרי	*Adonis palaesetina, A. microcarpa*	Pheasant's eye	
חיננית רב-שנתית	*Bellis perennis*	Field daisy, Carmel daisy	
חרדל השדה	*Sinapis arvensis*	Mustard	מתי י"ז 20
כלנית (כולן אדומות)	*Anemone coronaria*	Lily of the Field	מתי ו' 28,29
כרכום חורפי	*Crocus gaillardotti*	Rose of Sharon	שיר השירים ב' 1
נוצנית כדורית	*Lagoecia cuminoides*	Puff ball	לוקס י"ב 28
עדשה [מזרחית?]	*Lens ervum, L. orientalis*	Lentil	בראשית כ"ה 33-34

פשתה שעירה	*Linum pubescens*	Flax	מתי י"ב 20; ישעיה יג 2-3
רוש עקוד	*Conium maculatum*	gall ,hemlock	מתי כ"ז 34
רכפה לבנה	*Reseda alba*	Hyssop, Mignonette	
רקפת מצויה	*Cyclamen allepicum, C. latifolium*	Cyclamen	
שבת ריחני ושומר	*Anethum graveolens; Pimpinella anisum*	anis, dill, pimpinella	מתי כ"ג 23
שפרירה קשׂקשׂנית	*Artedia squamata*	Madonna flower; whitehead	
תגית מצויה	*Scabiosa prolifera*	Carmel daisy, Palestine daisy crown daisy	

צמחים נוספים שהופיעו רק באלבום אחד או שניים:

אלמוות הכסף, אספסת, חפורית, טוריים מצויים, כרוויה תרבותית.

אלבומי המושבה האמריקאית

התייחסות מעט אחרת לצמחים מופיעה בספרונים שהכינו Frederick Vester והמושבה האמריקאית ((American Colony. המושבה הוקמה כקיבוץ שיתופי בסוף המאה ה-19. פרדריק וסטר היה גרמני יליד הארץ (אביו Ferdinand היה מיסיונר שגר בעיר העתיקה, יצרן מזכרות עץ ואלבומי פרחים בזכות עצמו). בנו, פרדריק וסטר, הצטרף למושבה האמריקאית, נשא שם לאישה את ברטה ספאפורד, לימים מנהיגת המושבה, והמשיך להפעיל את הסדנה של אביו במסגרת המושבה בייצור מזכרות ומכירתן. פרדריק וסטר ושותפיו הוציאו לאור, בשם Vester and Co., The American Colony Store, אלבומים יפים עם זרים עשויים עלי כותרת שונים, כמו שהיה מקובל בירושלים, אבל נוסף לכך הכינו גם ספרונים שבמרכזם צמחי ישראל והקשר שלהם לכתבי הקודש או לחקלאות בארץ, וכמובן עם שמם המדעי והאנגלי. האלבומים שלהם הם בעלי עיצוב אסתטי מושקע, עם כריכת עץ זית, שלא הייתה קיימת בספרונים שהוצאו לאור בארה"ב. נמצא ביניהם **תאנה, זית, שקד, גפן,** ועץ ה**לְבנה**, שעל פי הכתוב שם, מהשְׁרף שלו הפיקו את קטורת הלבונה; וכן **נענע שיחנית**, **נרקיס מצוי** ו**סייפן התבואה**. על פרחי ה**נרקיס** נאמר שם בין השאר שלעתים קרובות הם נמכרים ברחובות ירושלים ו'הערים הגדולות'. עוד מופיעים בשמותיהם המדעיים **רקפת, דנדנה, פשתה** גדולה , **רכפה לבנה, דם המכבים, אלמוות הכסף, דמומית, לוף ירוק, גרגרנית, דורבנית, כרכום גיירדו (**הגיוני יותר לפי השכיחות בארץ – **כרכום חורפי**).

יתכן שהבוטנאי החשוב (והמוכר לנו) ג'ון דינסמור Dinsmore John Edward, שהיה

תלמידו ועוזרו של Post [3] והיה במשך שנים רבות המורה לטבע ומנהל בית הספר במושבה, הוא שדחף את וסטר ליצור אלבומים עם צמחים מוגדרים הקשורים לטבע הארץ, במקביל לאלבומים ה"רגילים" עם זרי פרחים מיובשים שאין בהם משמעות בוטנית.

מימין – הבוטנאי ג'ון דינסמור
משמאל – חדרו של דינסמור במושבה האמריקאית. ניתן לראות צמחים מיובשים וכן דפי זרים אשר מורכבים מחלקי פרחים מיובשים
להגדלה – לחצו על התמונות

באלבום של וסטר בהוצאת המושבה האמריקאית מופיעים:

אזוב מצוי, גפן, זון אשון, זית, לבנה, נענע שיחנית, נרקיס, סייפן, שקד, תאנה.

בעוד שג'ון דינסמור היה הבוטנאי של המושבה האמריקאית, קשה לקבוע מי היתה הסמכות הבוטנית שסייעה לגרין, בורדניקוף-פורסט וקלק להגדיר את הצמחים לרמת המין. אני משער שלא היה זה דינסמור, מהטעם הפשוט כי גרין נזקק לקונסול ארה"ב סלה מריל לאשר את איסופי הצמחים שלו, ואילו מריל היה ביחסים גרועים ביותר עם המושבה האמריקאית בירושלים (ספפורד-וסטר 1992).

השמות הנוצריים של הצמחים

הקשר לעבר הנוצרי מתבטא לא רק במובאות מכתבי הקודש, ומינים אחדים נושאים שמות הקשורים למסורת הנוצרית: בכל האלבומים מקובל שה**כלנית** היא Lily of the Field (תמונה 10), בעוד ש"הדוקטור פוסט מבירות טוען ש**הסיפן** הוא-הוא ה-Lily of the field שאליו מתייחס השליח מתי", כך נאמר באלבום של המושבה האמריקאית. עוזי פז (2015) מתייחס בהרחבה לנושא הזיהויים השונים ל-Lily בעקבות הכינוי התנכ"י לפרח "שושן",

אשר נזכר בשיר השירים כמה פעמים. כדאי על-כן להדגיש, שבכל האלבומים המתוארים כאן, ה**כלנית** מייצגת לא את השושן של שיר השירים, אשר בכל האזכורים התנכיים שלו הוא מוצג כצמח ייחודי, אלא את "פרחי השדה" הפשוטים המתוארים במשל של ישוע (מתי ו' 28-30), אשר אחרי כמישתם הם נזרקים אל התנור: "התבוננו אל שושני השדה הצומחות... ואם ככה מלביש האלהים את חציר השדה אשר היום צומח ומחר יושלך לתוך התנור, אף כי אתכם, קטני אמונה" (ספרי הברית החדשה).

הראובני דן בנושא זה בהרצאה שנתן בארה"ב ב-1924 ופורסמה (HaReubeni, 1925) והגיע למסקנה שהמשל של ישוע לא מתייחס לפרח אדום כצבע גלימתו של המלך שלמה ("*גם שלמה בכל תפארתו לא היה לבוש יפה מהן*", ר' לעיל). אלא לפרחי **הקחוון** הלבנים (*Anthemis*) העוטים את הארץ כשׂלמָה וכל אחד מהם גם נראה ככתר קטן (תמיר, 2015).

תמונה 10 (מימין) – הכלנית, Lily of the Field
תמונה 11 (משמאל) – תצלום סטראוסקופי של אזור לוד מכוסה כלניות
להגדלה – לחצו על התמונות

בקובץ התצלומים הסטראוסקופיים של ארץ הקודש שהכינו Underwood & Underwood (1900) (תמונה 11) מופיעה הכלנית בתור "Rose of Sharon" דווקא (=חבצלת השרון, ע"פ שיר השירים ב' 1).

השם Rose מקורו בתרגום התנ"ך לאנגלית של המלך ג'יימס מ-1611. במקורות הלטיניים הקדומים (על פי Wikipedia התרגום הוא 'פרח השרון'). באחד מהאלבומים של פרדריק וסטר, וכן בספר הציורים של אשתו Bertha Spafford Vester, מופיע דווקא **הנרקיס** כ-Rose of Sharon (תמונה 12).

תמונה 12 (מימין) – הנרקיס: Rose of Sharon
תמונה 13 (במרכז) – דם המכבים: Passion Everlasting
תמונה 14 (משמאל) – שפרירה קשקשנית: Madonna Flower
להגדלה – לחצו על התמונות

דם המכבים (תמונה 13) הוא Passion everlasting (=ייסורי נצח) וה**שפרירה** ה**קשקשנית** הצחורה היא Madonna flower (תמונה 14). בשני הספרונים המוקדמים של גרין נעדר הכינוי 'פרח המדונה': **השפרירה** מופיעה שם, וכך גם בספרו של Gelat מ-1888, בשם המסתבר מאליו Whitehead. נראה שהשם Madonna flower עדיין לא "הומצא" ולא נסמך לשפרירה (כיום, כידוע, מקובל כינוי זה **לשושן הצחור).**

אחד הפרחים המופיע באלבומים הוא ה**רקפת**. אכן, אמוץ דפני (דפני, 2012) כותב: *בערבית נקראת **הרקפת המצויה**, בין היתר, בשם בָּח'וּר מָרְיָם (□□□□ □□□□ = הקטורת של מרים) על שום ריחם הנעים של הפרחים ולכבודה של מרים אם ישו. שם זה מופיע כבר אצל הרמב"ם במאה השתיים עשרה, אשר כותב בספרו "ביאור שמות הרפואות": "בּוּחוּר מָרְיַם. שמו של הצמח ביוונית קיקלאמינוס". Cyclamen הוא השם הלועזי של הרקפת עד עצם היום הזה, ובכך ברור לנו, מעל כל ספק, בדיוק לאיזה צמח התכוון הרמב"ם.*
את השם זה מביא גם אפרים רובינוביץ' (הראובני) מפי ערביי הארץ (רובינוביץ', 1917**)**.
על כל פנים, בכל אלבומי הפרחים המיובשים שראיתי, מופיעה הרקפת ללא כל כינוי נוצרי לצידה.

את **נץ-החלב** מקובל כיום לכנות 'כוכב בית לחם', ואת ה**זהבית** בשם 'כוכב בית לחם הצהוב' (כך באנגלית, ברוסית ובגרמנית, לפחות). בכל ספרי הפרחים של גרין, בורדניקוף

וקלק, שני מינים אלה אינם מופיעים **כלל**. באלבומי הפרחים שאינם מוקדשים למינים מסוימים, לעיתים מופיעה **הזהבית,** ללא שמה ה"נוצרי", והיא תמיד מיובשת מהצד (תמונה 15), כך שודאי אין שם התייחסות לכוכב המפורסם. נראה, אם כן, שגם שמות אלה הם מאוחרים, אולי רק לאחר שהחל העידן הבריטי בארץ. ואכן, בספר הציורים של פרחי ארץ הקודש של Bertha Spafford-Vester שיצא לאור רק ב-1962, היא מכנה את נץ החלב Star-of-bethlehem ואת הזהבית Yellow Bethlehem Star.

תמונה 15 (מימין) – זהבית באלבום מהודר; כולן מיובשות מהצד משמאל – זון

להגדלה – לחצו על התמונות

חוסר העקביות בשמות בעלי ההקשר ה"נוצרי" מחזק את ההשערה, שהשמות ה"עממיים" לחלק מהצמחים הומצאו למטרות שיווק רק עם התגברות זרם הצליינים והתיירים לארץ, החל מסוף המאה ה-19 וביתר שאת לאחר הכיבוש הבריטי ב-1917.
תימוכין לכך נמצא גם בספר הציורים של ארץ הקודש שהכינה חנה צלר (Zeller) ב-1874, בתו של בישוף (הבישוף גובאט) בירושלים ואשתו של מיסיונר, ובו לא נזכרים שמות עממיים

אירופאים כלל, ודאי שלא כינויים "נוצריים". נראה שעד אמצע המאה ה-19 השם ה"נוצרי" היחיד שהיה מוסכם הוא לצמח **שושנת יריחו האמיתית** (אמוץ דפני, בעל-פה).
ספרונים כאלה, המוקדשים לצמחים מסויימים, ככל הנראה חדלו להופיע עוד בעשור הראשון של המאה העשרים. הספרונים, בעלי הדגש התיאורטי והמדעי, לא יכלו כנראה להתחרות באלבומים הכרוכים בלוחות עץ זית, שכללו עבודות אמנות בפרחים, ואשר החוויה למעיין בהם שילבה אסתטיקה, אמונה ומזכרת מרשימה לתייר. את אלה ייצרו בירושלים עד תחילת שנות החמישים.

ופנייה לקוראים: בסיפור אלבומי הפרחים המיובשים במאה ה-19 ותחילת ה-20 עדיין רב הסתום, וחסר מידע. אני ממשיך לאסוף פרטים על אלבומים נוספים כדי להכיר אנשים נוספים שעסקו בכך ולהרחיב את הידע לגבי פעילותם. אודה למי שברשותו אלבומים כאלה וירצה לאפשר לי לעיין בהם.
האלבומים שדנתי בהם במאמר הנוכחי – בדרך כלל אינם מרשימים ולכן כנראה גם לא נשמרו במהלך השנים ולא עברו כאוצר משפחתי. אינני יודע היכן הם מוצגים. לעומתם האלבומים ה"יפים" הנזכרים במבוא, מצויים גם בספרייה הלאומית (חלקם מאוסף פרופ' יעקב ורמן), במוזיאון חצר היישוב הישן ברובע היהודי בירושלים, בארכיון של המושבה האמריקאית ואצל אספנים פרטיים רבים.

ספרות:

דפני א 2012 צמחי ישו ומרים, אתר האינטרנט "צמח השדה"
http://www.wildflowers.co.il/hebrew/tiulimReadMore.asp?ID=500
הכהן א 1978 אהבת פרחי הארץ בנוסח המאה שעברה. טבע וארץ כרך כ' גיליון 2.
הרי מ 1975 בת ירושלים הקטנה. הוצאת בית לבינסון, תל אביב עמ' 42- 44; 144.
זהבי ע 2013 העושר היחידי של הארץ הקדושה הענייה, עת-מול, גיליון 227.
זהבי ע 2013 דבר אליי בפרחים, בשביל הארץ 57, 42-43.
זהבי ע 2014 אלבומי הפרחים המיובשים כמזכרות לתיירים. אתר "צמח השדה", נבדק לאחרונה
11.1.2016. http://www.wildflowers.co.il/hebrew/tiulimReadMore.asp?ID=586
ספפורד-וסטר 1992 ירושלים שלנו, תרגום: אלי שילר, הוצאת אריאל.
ספרי הברית החדשה, תורגמו לעברית מן היוונית ע"י פרנץ דליץ', הוצאת החברה להפצת

כתבי הקודש.
פז ע 2015 שפתותיו שושנים. כלנית 2. https://www.kalanit.org.il/?p=2936 (נצפה 10.1.2015)
רובינוביץ' א 1917 שמות צמחי ארץ ישראל שנתחדשו או שנתבררו. חוברת א'. הוצאת מורי בתי הספר העברים שבירושלים. ירושלים.
שמידע א 1981 פרחי ראווה אדומים בצמחיה הים-תיכונית בישראל. "טבע וארץ", כ"ג: 3 עמ' 118-126.
תמיר ע 2015 פרחי ארץ הקודש. הוצאת 'אבק דרכים'.

————————-

Crawford GM and Baldensperger L 1932 From Cedar to Hyssop: A study in the folklore of plants in Palestine, Seldon London.
Ha Reubeni E 1925 The Lilies of the Field. Torreyana (25), 35-38.
Spafford-Vester B 1962 Flowers of the Holy Land. Hallmark Cards, inc. Missouri.
https://en.wikipedia.org/wiki/Rose_of_Sharon
Zeller, H. 1876. J. Nisbet & co., London

הערות

[1] הפירוש "כלנית" לשם Lily מפתיע מאד. אדון בכך בהמשך המאמר.

[2] לואיז באלדנשפרגר, שגדלה במשפחה צרפתית בכפר ארטס, כתבה יחד עם הארכיאולוגית Grace Crowfoot את הספר "מן הארז עד האזוב" (לא תורגם לעברית) המתאר את הצומח בארץ ואת תכונותיו – האגדות והשימושים – ובו גם רישומים יפים ומדויקים.

[3] G.E Post, בוטנאי חשוב, איש האוניברסיטה האמריקאית בבירות, הכין את הפלורה הראשונה לאזורנו.

תודות

ל**אליהו הכהן**, ל**אמוץ דפני**, ל**רחל לב** אוצרת אוסף המושבה האמריקאית, ל**ניר גיל-עד**

שחקר את פועלו של דינסמור, ל**מימי רון** על הגדרות הצמחים, ל**שרה'לה אורן** על המאמר של הראובני, ל**יונתן לבני** מגלריה 'אישתר' על פריטים שונים באוסף שלי. התצלום של חדרו של דינסמור הוא מאוסף המושבה האמריקאית; התצלום של דינסמור עם החצבים מצוי באוסף Matson בספריית הקונגרס האמריקאי (זמין באינטרנט).
תודה לעורכי "כלנית" על הערותיהם החשובות.

תמונה בעמוד השער של כלנית

דף מתוך אלבום פרחים מיובשים המתייחס לאתר קדוש (קבר דוד)

==========

כל הזכויות שמורות ל"כלנית" ©

ציטוט: זהבי ע 2016 .צמחי הבר המיובשים באלבומי מזכרת כמייצגי ארץ הקודש, כתב-עת "כלנית" מספר 3.

==========